

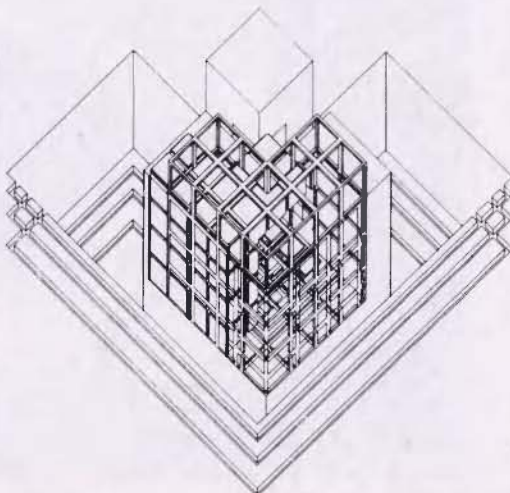
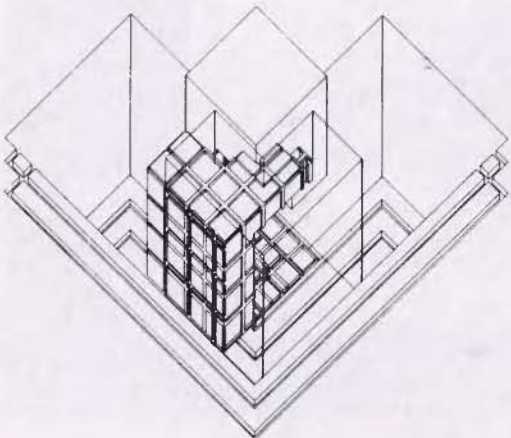
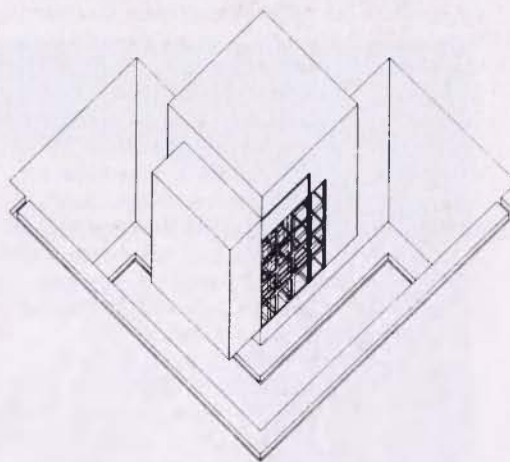
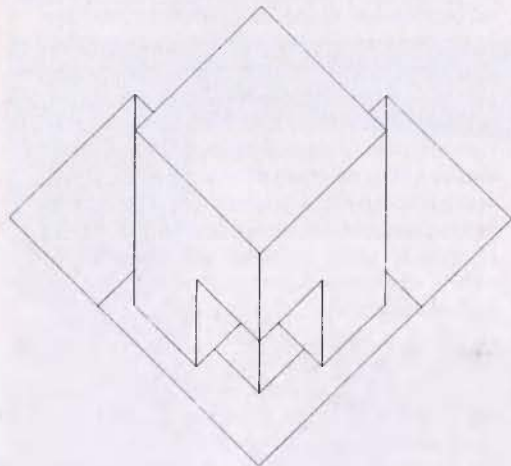
Luuk Boelens

Het Moderne, een verouderd of onvoltooid projekt

De afgelopen decennia hebben een enorme opleving te zien gegeven van filosofische en wetenschappelijke discussies binnen de sociale wetenschappen. Deze discussies hebben de laatste jaren ook hun weg gevonden binnen het ruimtelijk ontwerp- en planningstheoretisch debat. Hierbij kan niet alleen gewezen worden op recente ontwikkelingen binnen het vormgevend denken van enkele prominente architecten, zoals bijvoorbeeld Peter Eisenman die in toenemende mate zijn kennis theoretische inspiratie zegt te traceren binnen de filosofische studies van onder andere Jacques Derrida en Michel Foucault¹. Tevens zijn de regelmatige verwijzingen naar Lyotards *La condition postmoderne* (Parijs 1979) binnen

publicaties over postmoderne architectuur en de planningstheoretische polemieken die sinds 1983 binnen het planningstijdschrift *Society and Space* gevoerd wordt, aanwijzingen voor de groeiende betrokkenheid van architecten, stedenbouwers en planologen bij de filosofische problematiek die verbonden is met het (post-)modernisme². Op de afdeling Bouwkunde te Delft kreeg dit op 23 en 24 april 1986 gestalte in een twee dagen durend seminar georganiseerd rondom het thema *Moderniteit en postmoderniteit in architectuur en kunst*. Voorafgaande aan de bespreking over recente internationale ontwikkelingen in architectuur en stedenbouw en de behandeling van enkele recente publicaties en ontwerpen, werd op de eerste dag

1. Vgl. o.a. Contrasterende concepten van harmonie in de architectuur; debat tussen Peter Eisenman en Christopher Alexander; gepubliceerd in: *Wonen TA/BK* 23-24; van Loghum Slaterus, Deventer december 1985; pp. 18-23.
2. Vgl. o.a. Portoghesi, Paolo: *Dopo l'Architettura Moderna*; Bari 1980 en *Environmental Planning D*; *Society and Space* volume 1; Pion Limited, London maart 1983.

Peter Eisenman: *Fin D'Ou T Hou S* (1985)

3. Vgl. o.a. Stuurman, Siep: Het marxisme is modernistischer dan het wil weten; gepubliceerd in: De Groene Amsterdammer nr. 1; Amsterdam januari 1986.
4. Vgl. o.a. Foucault, Michel: Surveiller et Punir; Gallimard, Parijs 1975.
– Lyotard, Jean-François: La condition postmoderne; Minuit, Parijs 1979.
– Jsseling (red): Jacques Derrida; een inleiding in zijn denken; Ambo, Amsterdam 1977.
5. Vgl. o.a. van Dooren, W.: Dialektiek; van Gorcum, Assen 1977.

van het seminar immers de filosofische 'richtingenstrijd' onder de loep genomen, die sinds het begin van de jaren tachtig in alle hevigheid is opgebloeid en vooralsnog met de publicatie van Habermas' *Der philosophische Diskurs der Moderne (Frankfurt am Main 1985)* haar hoogtepunt bereikt lijkt te hebben. Binnen deze 'richtingenstrijd' gaat het om de stelling dat het project van de verlichting – waarmee het moderne twee eeuwen geleden impliciet verbonden was – en de daarop steunende grote idealen van het liberalisme en socialisme op hun einde lopen óf dat dit project van de emancipatoire rede tot nu toe juist onvoltooid en gehalveerd is geweest.

De eerste stelling wordt verwoord door een filosofische richting die zijn inspiratiebron vindt bij Nietzsche en via Heidegger en Bataille met name in Frankrijk sterk is vertegenwoordigd (Foucault, Derrida, Lyotard e.a.). 'Volgens deze richting is de Verlichting met zijn ideeën over de bevrijding van de mens door kritiek, rationele kennis en daarop gebaseerd handelen in feite failliet, of zelfs omgeslagen in haar tegendeel', zo zegt Siep Stuurman³. Wetenschap en techniek – voor Marx nog ondubbelzinnig een emancipatoir potentieel – zijn volgens de met deze richting verbonden filosofen immers geworden tot uiterst productieve middelen van maatschappelijke repressie. Zij veronderstellen dat kennis niet als kritiek van macht, maar juist als producent van deze macht opgevat moet worden; macht en kennis worden begrepen als zijnde radicaal identiek. Hier gaat het dan om de overtuiging dat geen machtsuitoefening het kan stellen zonder een bepaalde productie van waarheidsvertoegen of omgekeerd dat het weten niets anders kan zijn dan een verholde vorm van macht. Om nog iets van een kennisproducerende kritiek te behouden, plaatst Derrida zijn structuralistische taalspelen in die zin buiten de 'positieve rede', speelt Foucault een specifiek intellectueel kritisch uit tegen een universeel intellectueel en pleit Lyotard voor een fundamentele afbraak van de metafysica, de metadiscours en het filosofisch metaverhaal. Zoals de betreffende filosofen ook zelf onderkennen, kan het dan nog hoogstens gaan om de ontregeling en ontmanteling van enkele direct aanwijsbare instituties en machtsmechanismen. Naast de relativering van de

wetenschap en objectieve kennis überhaupt, hebben binnen deze filosofische richting de eenheidsvisies dan ook hun kracht verloren en is de aandacht verplaatst naar het zichtbaar maken van de fragmentaties, temporele breuken, tegenkrachten en het bewustzijn van niet-identiteit binnen de maatschappelijke werkelijkheid⁴.

Met name sinds hij zich in zijn Adorno-rede (1980) expliciet heeft opgeworpen als verdediger van het moderne, is de belangrijkste vertegenwoordiger van een tegenovergestelde positie momenteel de Duitse filosoof en socioloog Jürgen Habermas. Habermas is afkomstig uit het intellectuele milieu van de *Frankfurter Schule*, waarbinnen de opvatting heerste dat theorie en praxis een eenheid vormen. De wetenschap is volgens deze filosofische richting inhumain als ze denken en handelen scheidt en vanuit een wetenschappelijke ivoren toren bijvoorbeeld niet de weg wijst naar algemene politieke hervormingen en maatschappelijke bevrijding⁵. Zoals we gezien hebben, wordt een dergelijke optie onder laatkapitalistische omstandigheden door de Franse filosofen evenwel als utopie ervaren: 'diegene die denkt dat bevrijding van de (rationele) onderdrukking en een bepaalde bemiddeling van de maatschappelijke tegenspraken nog mogelijk zijn, zou slechts zichzelf voor de gek houden'. In die zin maakt Habermas het zich niet gemakkelijk als hij zowel deze kritiek van Lyotard, Foucault en Derrida op de pretenties van de filosofie van ratio en kritiek serieus neemt en tegelijkertijd probeert vast te houden aan het emancipatoir kennisleidend belang van de *Frankfurter Schule* (Benjamin, Adorno, Horkheimer e.a.). Vanuit deze achtergrond gaat Habermas' aandacht dan ook allereerst uit naar een antwoord op de vraag waarom het fout gelopen is met het rationaliseringsproces dat het ontstaan van de moderne westerse maatschappijen heeft begeleid.

Eén van de grondstellingen die Habermas bij de beantwoording van die vraag ontwikkelt, is dat de maatschappij niet als totaliteit en volgens één logica kan worden begrepen, maar dat zij gelijktijdig vanuit het doel-rationele én communicatieve kennis- en handelingscomplex geconcipieerd moet worden. Zo kan de maatschappelijke ontwikkeling volgens Habermas slechts verklaard

Het opblazen van de 20 jaar oude woningbouw in Pruitt-Igoe (St. Louis 1972)

worden door haar enerzijds in verband te brengen met historische processen en dominante systeemfactoren, anderzijds met de ontwikkelingslogica van bewustzijnsstructuren. Zowel Karl Marx, als zijn 'antipode' Max Weber hebben de maatschappijformaties evenwel telkens vanuit één gezichtspunt geanalyseerd; Marx vanuit de politieke-economie en arbeidswaardeleer, Weber vanuit de protestantse ethiek en de geest van het kapitalisme. Meer heil is echter te verwachten van een communicatietheoretische fusie van Weber en Marx, zo stelt Habermas⁶. Naast het begrip *arbeid* (het doel-rationele handelen), voert Habermas dan *interactie* (het communicatieve handelen) in als sociologisch grondbegrip, aangezien daarbinnen een bemiddelend verband tussen theorie en praxis, tussen argumentatieve rede en het emancipatoir kennisbelang tot stand gebracht zou kunnen worden. Een dergelijke paradigmawisseling ten gunste van de communicatieve rede kan op deze wijze dan nog eenmaal daartoe aanmoedigen het project van het moderne wederom vanaf haar begin op te nemen en tot voltooiing te brengen, aldus Habermas⁷.

Deze filosofische stellingname lijkt mij een dusdanig relevante positie te markeren dat zij niet onbesproken mag blijven binnen de (post-)moderne architectuur- en stedenbouwdiscussie. Zoals gezegd, heeft dit met betrekking tot de Franse filosofische richting reeds gedeeltelijk plaatsgevonden. Overwegend blijft een dergelijke bespreking van Habermas' positie tot nu toe echter te beperkt of te globaal en abstract om daadwerkelijk enkele lijnen uit te kunnen zetten binnen het ontwerp- en planningtheoretisch debat. Met name voor de stedenbouw en planologie – twee disciplines die mijns inziens expliciet geconcentreerd (moeten) zijn rondom het wederzijds ruimtelijk begrip en het communicatieve handelen tussen de sferen van de planning, politiek en architectuur – lijkt deze exercitie verplichtend. Daartoe zal ik in het hiernavolgende betoog proberen stelling te nemen binnen het in kaart gebrachte filosofisch veld en de relevante sociologische grondbeginselen trachten bruikbaar te maken voor een alternatieve stedenbouw en planologie. In die zin kan het artikel ook gelezen worden vanuit de probleemstelling dat een uitweg noodzakelijk cq. wenselijk is uit de actuele impasse en aporiën van het ruimtelijk coördinerend plan en stadsontwerp. Dat is dan de plaats waar de vraag opkomt of de stedenbouw/planologie als een verouderd of als een onvoltooid project gezien moet worden.

De dualiteit binnen het architectuur- en planningdebat

Wetenschapswetenschap en de ontwikkeling van haar maatschappelijke toepassingsgebieden dienen zich te voltrekken in een directe reflectie op andere waarde- en kennisgebieden. Dat gaat ook op voor de architectuur, stedenbouw en planologie. Zoals in principe elke academische praktijk, zijn zij immers kennisbezigdheden en zullen zij als zodanig hun handelingen dienen te legitimeren op grond van niet alleen een ruimtelijk-esthetisch, maar tevens op grond van een doelrationeel en institutioneel gebonden kenniscomplex. Het actuele ruimtelijk vormgevend denken en daarop gebaseerd handelen lijken zich echter steeds sterker te polariseren. Op zich is dat geen onoverkomelijk probleem. In het verleden hebben immers altijd verschillende planning- en ontwerpstromingen naast elkaar gefigureerd en elkaar bestreden op hun aanspraken van objectieve

waarheid, maatschappelijke rechtvaardigheid en/of waarachtige artisticeit. De actuele hulpeloosheid vloeit echter hieruit voort dat de ruimtelijke werkelijkheid telkens wordt geconcipieerd vanuit slechts één abstract kennis- en gelidheidscomplex zonder op een andere benadering terug te vallen. De wijze waarop dat onder andere in Nederland gebeurt, heeft het karakter aangenomen van een onvruchtbare 'methodenstrijd' tussen een geëngageerde ontwerp- en planningbenadering en een op het vormgevend en handelend subject gecentreerd ruimtelijk denken. Een dergelijke tegenstelling doet in toenemende mate haar invloed gelden binnen de schijnbaar onoverbrugbare kloof en polemiek die het actuele architectuur- en planningdebat kenmerkt. Binnen het overleg aangaande de (post-)moderne architectuur en het stadsontwerp polemiseert aan de ene kant de zogenaamde 'no-nonsense benadering', waarbinnen men een argumentatielijn hanteert die ervan uitgaat dat het esthetische zo subjectief is dat we er nooit een gemeenschappelijke mening over zullen verkrijgen (vgl. o.a. *Alexander: The Timeless Way of Building*, 1979 en *Veltmeijer, Westrik, Bruijn: Stedenbouwkundige vormgeving*, 1984). Aan de andere kant staat een paradigma die de nadruk legt op de politiek-economische realiteit van de architectuur en het stedelijke; een werkelijkheid die binnen de laat-kapitalistische maatschappijformaties per definitie gefragmenteerd en discontinue verloopt (vgl. o.a. *Tafari: Ontwerp & Utopie*, 1978 en *Wigmans: Het stedelijk plan*, 1982). Hiermee correspondeert een strijd tussen de protagonisten van de autonomie van de discipline en die van een maatschappelijk gereflecteerde architectuur en stedenbouw; een tegenstelling die mijns inziens herleid kan worden tot de dichotomie artistiek-intellectueel handelen⁸. Een dergelijke inzet wordt onder andere exemplarisch in de slotrede van Carel Weeber ter afsluiting van een Delfts symposium die de ontwerp/theorie verhouding tot onderwerp van studie had: "...het zijn de ontwerpers die bepalen wat er komt. Wat de anderen er ook van mogen zeggen. En daarin schuilt voor mij iets heel belangrijks, namelijk dat ons vak zich autonoom ontwikkelt, zijn eigen dynamiek heeft. En iedereen die erover kletst moet maar zien wat hij erover zegt, het zal ons niet deren."⁹

Op het actuele planningtheoretisch platform treden met name de volgende twee planningparadigma's in het strijdperk: de beslissingsgerichte planningbenadering, welke kan worden opgevat als een doortrekking van de procedurele planningbenadering uit Faludi's *Planning Theory* (Oxford, 1972) en de marxistisch georiënteerde planningbenadering die vooral het bewustzijn van de beperkende randvoorwaarden waaronder planologisch handelen plaatsvindt centraal stelt (vgl. o.a. *Castells: La Question Urbaine*, 1972 en *Lojkin: Le marxisme, l'état et la question urbaine*, 1977). Binnen de eerste benadering gaat het om in concrete situaties, bij concrete plannen tot een verantwoord keuze van handelingen te komen. Zij verwijt de marxistisch georiënteerde planningbenadering met name dat het binnen haar praktijk nog uitsluitend kan gaan om de analyse, terwijl de stap van inzicht naar handelen niet geproblematiseerd wordt¹⁰.

Daartegen brengen de 'kritische onderzoekers' echter in dat de beslissingsgerichte planningtheoretici handelen zonder een brede maatschappelijke kennisbasis en dat zij aldus geen vruchtbaar begrip kunnen ontwikkelen over bijvoorbeeld de permanente niet-overeenstemming tussen het

6. Baars, J.: Enkele recente ontwikkelingen in het denken van Jürgen Habermas; in: Een keuze uit het werk van Jürgen Habermas; van Loghum Slaterus, Delft 1976; pp. 10-11.
- Kunneman, Harry: Habermas' theorie van het communicatieve handelen; een samenvatting; Boom, Meppel/Amsterdam 1983; pp. 7-8/135.
7. Vgl. Habermas, Jürgen: Der philosophische Diskurs der Moderne; Zwölf Vorlesungen; Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1985; pp. 96/351.
8. Vgl. tevens Historie, kritiek en ontwerp; stadsontwerp en maatschappelijke ontwikkeling; Delftse Universitaire Pers, Delft 1985.
9. Weeber, Carel: Tot slot; in: Ontwerp & Theorie; een seminar (onder redactie van Arie Graafland en Harm Tilman; Huisdrukkerij T.H.-Delft, Delft 1981; p. 359).
10. Vgl. o.a. Faludi, Andres; Drie planningbenaderingen; in: Platform 1; Delftse Universitaire Pers, Delft 1982; pp. 13-60.

11. Vgl. o.a. Althusser, Louis: Het begrip historische tijd; oorspronkelijke titel: *Les défauts de l'économie classique, Esquisse de temps historique* (Parijs, 1968); gepubliceerd in: Te Elfder Ure 31; SUN, Nijmegen december 1982.
12. Vgl. Graafland, Arie: Esthetisch vertoog en ontwerp; theorie en methode van betekenisverlening in architectuur en kunst; SUN, Nijmegen 1986; pp. 18/65 als ook Graafland, Arie: Is een theorie van de vorm mogelijk?; in Dictaat wetenschapsovervattingen Bouwkunde; Eerste voorlopige versie voor het cursusjaar '84-'85; Huisdrukkerij T.H.-Delft, Delft 1985; pp. 165-236.
13. Vgl. o.a. van der Cammen, Hans: De binnenkant van de planologie; Ruimtelijke ordening en beleid 1; Dick Coutinho, Muiderberg 1979. Kreukels, dr. A. M. J.; Planning en planningproces; een verkenning van sociaal-wetenschappelijke theorievorming op basis van ruimtelijke planning; VUGA, 'sGravenhage 1980.
14. Vgl. o.a. Graafland, Arie: Esthetisch vertoog en ontwerp; t.a.p., p. 25.

ruimtelijk plan en de stedelijke werkelijkheid. Veelal wordt verondersteld dat het onder laatkapitalistische verhoudingen niet om zoiets kan gaan als een 'marxistische planologie', maar nog uitsluitend om de *kritieken* op de politieke economie en planologie. Hierbij wordt onder andere teruggegrepen op het filosofisch beginsel van Louis Althusser die stelt dat 'het heden de absolute horizon vormt van ieders weten'. Toekomstplanning is in die zin een zeer dubieuze aangelegenheid geworden¹¹.

De gedachte van complementariteit

Zowel de steeds groter wordende kloof tussen het artistieke en intellectuele denken binnen de postmoderne architectuur en stedenbouw, als de dualiteit tussen maatschappelijk inzicht en planologisch handelen op planningtheoretisch niveau, hebben de laatste jaren bij enkelen ook wel geleid tot de gedachte van complementariteit. Binnen het ontwerptheoretisch debat is dat onder andere direct traceerbaar uit Graaflands proefschrift *Esthetisch vertoog en Ontwerp* (SUN, 1986); binnen het planningtheoretisch debat uit een streven naar een zogenaamde 'duo-disciplinaire benaderingswijze'.

Arie Graafland vertrekt vanuit een positie die de nadruk legt op de discontinuïteit en fragmentatie van de ruimtelijke werkelijkheid; een benadering die het voordeel heeft een verklarende theorie te leveren. Tegelijkertijd onderkent hij evenwel dat deze positie een eigenschap van de 'no-nonsense benadering' mist; namelijk de operationele kracht in een ontwerpopgave. Om dit gemis aan te vullen wordt binnen het paradigma die vertrekt vanuit de realiteit van de architectuur en het stedelijke dan ook een tweesporigheid uitgezet: om succesvol te zijn wordt een theoretische ondersteuning van zowel een historisch typologische analyse als een stadsanalytische wetenschap verondersteld. Deze tweesporigheid bestaat dan uit een artistieke en intellectuele akt binnen een ontwerppraktijk die als *fait social* én als *autonom gegeven* opgevat wordt. In die zin blijft er in het ontwerp een gespannen verhouding bestaan tussen zijn esthetische dimensie en maatschappelijke functionaliteit, zo zegt Graafland¹².

Op planningtheoretisch niveau komt een dergelijke gedachte van complementariteit onder andere tot uiting in recente aanzetten die een dialoog tussen de beslissingsgerichte en maatschappelijk gereflecteerde planningbenadering bepleiten. Hierbij zal de beslissingsgerichte benadering de keuze tussen handelingswijzen op grond van beoogde doelstellingen voor haar rekening nemen en de marxistisch georiënteerde benadering aan deze keuze een inhoudelijke vulling moeten geven. Op deze wijze wordt verondersteld dat de beslissingsgerichte planningbenadering aan kracht zal winnen door de voortdurende dialoog en samenwerking tussen iemand met een ter zake kundig inhoudelijke én iemand met een beleidswetenschappelijke instelling. Tegelijkertijd verwacht men dat – door het verwerken van de theoretische concepties en strategische aanwijzingen van het beslissingsgerichte paradigma van de planning – ook de marxistische planningbenadering productievere perspectieven op zal kunnen leveren. Beide planningbenaderingen kunnen dan ook niet buiten elkaar en de toekomst van de planologie zal in het teken moeten staan van een toenemende integratie en interactie, zo wordt gesteld¹³.

Dat het tot nu toe nog niet tot een daadwerkelijke samenwerking gekomen is, is evenwel een teken aan de wand dat de verwantschap tussen maatschappelijk inzicht en planologisch handelen – tussen het historisch-materialistisch en positivistisch denken – complexer is dan hier wordt gesuggereerd. De verschillen in de epistemologische grondstructuur blijken een onoverbrugbaar obstakel. De niet eenvoudige problematiek van een noodzakelijk geachte tweesporigheid artistiek-intellectueel handelen is hieraan mijns inziens grotendeels verwant. Ook Graafland moet immers onderkennen dat met name binnen het stadsconcept het ontwerptechnisch materiaal sterk politiek-maatschappelijk gelaagd is, waardoor de spanningsverhouding tussen vorm en functie, tussen de esthetische en intellectuele dimensie onoplosbaar lijkt¹⁴.

Desalniettemin wil ik proberen vast te houden aan een notie van *eenheid* binnen de stedenbouw en planologie; een samenhang die betrekking heeft

Carel Weeber: Woningbouw Peperklip (1978-1982)

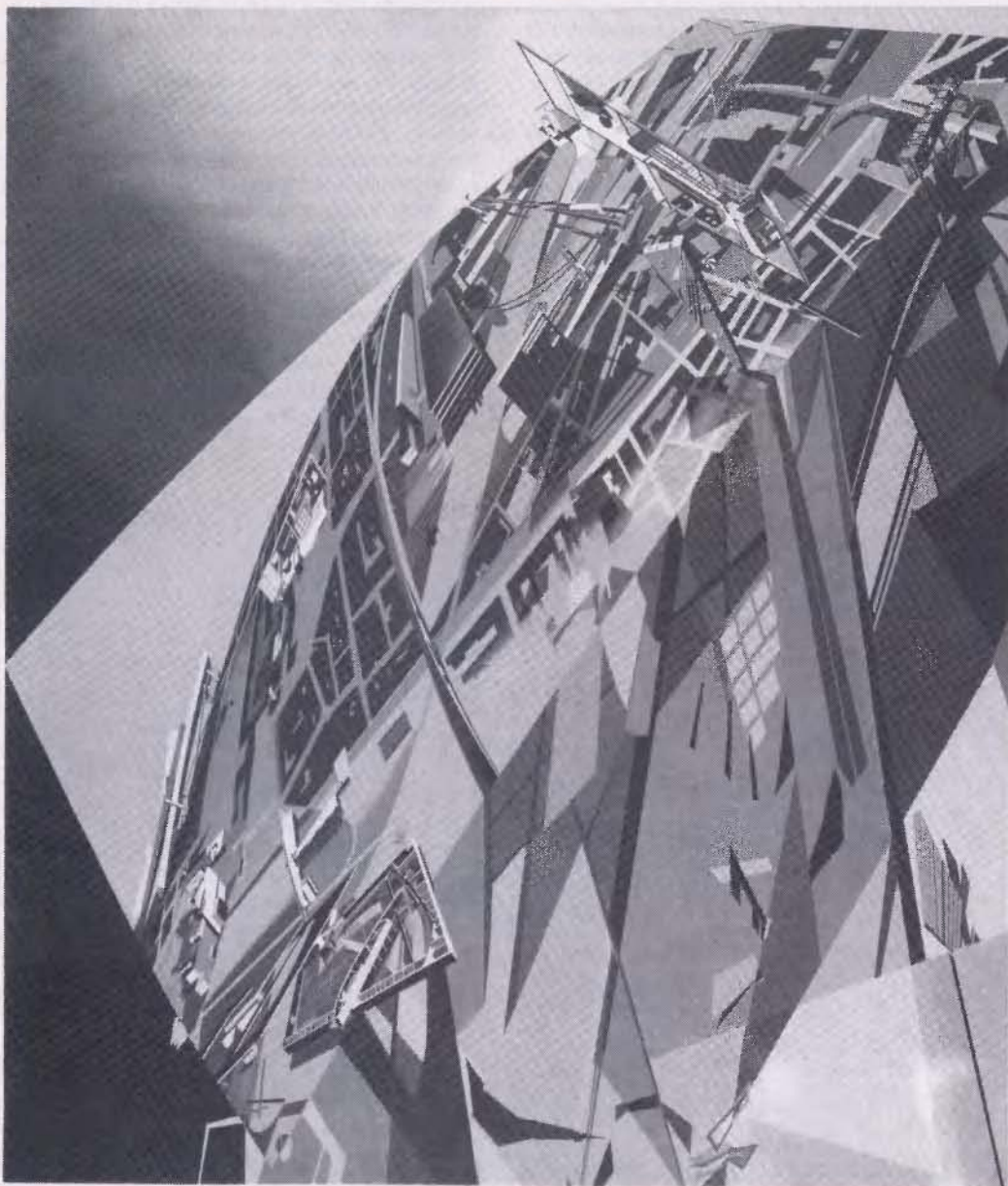
op de noodzakelijke bemiddeling van de functionele – dat wil zeggen met de rede en politiek verbonden – aspecten van de planvorming en de formele – dat wil zeggen met historisch en artistiek bewustzijn verbonden – aspecten daarvan. Dit is dan ook de inzet van deze bijdrage: *perspectieven te openen voor een dergelijke aan de ruimtelijke eenheid en samenhang vasthoudende opvatting over de stedenbouwkundige en planologische vakbeoefening*. Wanneer de kritische stellingnames van het afgelopen decennium ten aanzien van dit 'eenheidsdenken' serieus genomen worden, betekent dat een volledige reconstructie van de epistemologische grondbeginselen van het vak, die in ieder geval uitsluitel dient te geven voor het verband tussen (maatschappelijk) inzicht en (ruimtelijk-artistiek) handelen.

Een dergelijke kennistheoretische reconstructie lijkt mij opgebouwd te kunnen worden vanuit Habermas' *Theorie des kommunikativen Handelns* (Suhrkamp, 1981). Dit is dan ook de reden waarom ik in het hiernavolgende allereerst bij deze 'theorie van het communicatieve handelen' zal blijven stilstaan om vervolgens de perspectieven die dat biedt voor een alternatieve stedelijke planning- en ontwerppraktijk aan te geven. binnen deze theorie ontwikkelt Habermas immers een bewerking van de traditionele historisch-

materialistische grondbegrippen, die – zoals hij ook zelf heeft laten zien – een vergelijkbare verklarende kracht ten aanzien van de historie bezit als bijvoorbeeld het orthodoxe marxisme of het filosofisch materialisme van de Franse structuralisten. Een cruciale meerwaarde van Habermas' perspectief is echter dat zijn verklarende, diagnostische benadering tegelijkertijd een verwachting koestert ten aanzien van de dag van morgen; niet in de zin van toekomstvoorspelling, maar in de zin van een nieuwe opdracht voor het communicatieve handelen waaraan nog begonnen moet worden. Als zodanig acht Habermas de op dit moment aanwezige kloof tussen maatschappelijk inzicht en geëngageerd handelen niet geheel onoverbrugbaar en zijn beide momenten impliciet binnen zijn theoretisch model besloten.

Habermas' analyse van de sociale evolutie

Om de vraag te kunnen beantwoorden op welke wijze de kritische rede perspectieven in kan houden voor een alternatieve en geëngageerde praktijk, keert Habermas allereerst terug tot de traditionele belofte van de theorie binnen de historisch-materialistische wetenschapsopvatting. Binnen deze socio-filosofische kennispraktijk was de theorie oorspronkelijk in tweeledig opzicht

15. Vgl. Habermas, Jürgen: *Theorie und Praxis; Sozialphilosophische Studien*; Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1976 (herdruk van 1963); pp. 9-10.
16. Vgl. Habermas, Jürgen; *Naar een reconstructie van het historisch-materialisme*; nederlandse vertaling van teksten uit; Zur Rekonstruktion des Historischen Materialismus (1976); in; Marxisme en filosofie; Boom, Meppe-1/Amsterdam 1981, p. 219.
17. Vgl. Habermas, Jürgen; *Vorstudien und Ergänzungen zur Theorie des kommunikativen Handelns*; Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1984; pp. 454-459.
18. Kunneman, Harry; *Ibid.* pp. 10-11.
19. Onder het *teleologisch handelingsmodel* verstaat Habermas vormen van instrumenteel en strategisch handelen. Centraal staat een handelend subject die het realiseren van bepaalde doeleinden nastreeft door het gebruik van rationele middelen die op adequate wijze toegepast worden. Het instrumentele handelen wordt veelal beoordeeld op grond van het waarheidscriterium van de aan de handeling ten grondslag liggende proposities, terwijl het strategische handelen beoordeeld wordt op grond van haar werkzaamheid. Beide handelingen verwijzen in die zin naar de ogenschijnlijk objectieve feiten, waardoor ze als enige veelal rationeel en wetenschappelijk genoemd worden. In de tweede plaats plaats onderscheidt Habermas *het normgereguleerde handelingsmodel*, waarbinnen uitgegaan wordt van sociale actoren die tot een bepaalde groep behoren en normen volgen die daarbinnen een verplichtend karakter hebben. Een normatieve handeling is in die zin juist zolang zij aanspraak kan maken op een gemeenschappelijk geaccepteerde geldigheid; dat wil zeggen zolang de moreel-praktische waarden waarop de handeling gebaseerd is door het merendeel van de betrokkenen als rechtvaardig beoordeeld wordt. Het normgereguleerde handelen geeft op deze wijze geen gevolg aan een doelrationele, maar aan een sociale orde. In het *dramaturgische handelingsmodel* tenslotte wordt naast de objectieve en sociale werkelijkheid door Habermas ook het innerlijke van de handelende personen in beschouwing genomen. Dit handelingsmodel heeft de 'persoonlijkheidsreflectie' als centraal thema. Deze voorstelling van zichzelf dient daartoe dat de handelende persoon zich voor de buitenwereld op een bepaalde wijze presenteert waarop hij gezien en geaccepteerd wenst te worden. Centraal staat het begrip 'zelfpresentatie', wat niet als een spontaan gedrag, maar als een weldoordachte stilerende van de eigen persoonlijkheid begrepen dient te worden. Hierbij spelen esthetische, expressieve en formele uitdrukking überhaupt een belangrijke rol, (vgl. o.a. Habermas,

reflexief, zo zegt Habermas¹⁵. Het historisch-materialisme wilde immers een verklaring van de sociale evolutie ontwikkelen, die zo omvattend was dat zij niet alleen kennis verschafte omtrent de werking van de maatschappelijke systeemimperatieven, maar tevens handelingsstrategieën aanwees anticiperend op een 'bevrijde' en rechtvaardige samenleving. De geschiedenis van de kritische praktijk sinds Marx volgend, constateert Habermas evenwel dat deze tweeledige intentie van het historisch-materialisme schipbreuk heeft geleden. *'Het historisch-materialisme heeft de lineaire vooruitgang uitgezet op de as van de ontwikkeling der produktiekrachten (dat is de dimensie van de technisch bruikbare kennis) en gaat daarmee voorbij aan de leerprocessen die ook binnen de dimensies van het moreel-praktisch bewustzijn plaatsvinden'*, zo kritiseert Habermas in 1976¹⁶. Marx' arbeidswaardeleer heeft langzamerhand plaats gemaakt voor slechts een kritiek op de instrumentele rede; een kritiek die blind is voor de verdinglijking die ook van het normgereguleerde systeem uitgaat en tegelijkertijd sociaal handelen inperkt tot doelgericht handelen. In die zin stelt Habermas dat de kritische rede op dit moment slechts één aspect van de laatkapitalistische maatschappijformaties tot object van studie heeft en aldus slechts aan een beperkt beeld van de werkelijkheid kan beantwoorden¹⁷.

Vanuit deze achtergrond doet Habermas een poging de kritische rationaliteitstheorieën van met name Horkheimer en Adorno te complementeren met de 'communicatietheorieën' van onder andere Mead, Durkheim en Parsons. Om een dergelijke interferentie in beeld te krijgen moeten de maatschappijen volgens Habermas gelijktijdig als systeem én leefwereld geconcretiseerd worden. Sedert haar ontstaan worstelt de sociologie immers met de ongelukkige tegenstelling tussen diegenen die de maatschappijformaties als complexe systemen analyseren en die benadering die het primaat legt op de creatieve rol van sociale actoren. Hiermee correspondeert binnen de moderne sociologie een onderscheid tussen systeemintegratie en sociale integratie. Deze spanningsverhouding tussen twee verschillende principes van maatschappelijke integratie begrijpt Habermas als een interne tegenspraak tussen het doelrationele handelen, waarbij het gaat om technische regels cq. strategieën die op empirisch-analytische kennis berusten, en het communicatieve handelen, waarbij het gaat om een via geldigheidsaanspraken verlopende talige interactie. Deze veronderstelde dubbelstructuur van het maatschappelijk handelen en rationaliteit – die tevens verwijst naar het functionele onderscheid tussen de technische en praktische problemen van de laatkapitalistische maatschappijformaties – vormt sinds haar introductie de rode draad in het denken van Habermas.

De grote betekenis en unieke verdienste van Habermas is, volgens Kunneman, nu vooral gelegen in de manier waarop hij een synthese tot stand brengt tussen de handelings- en systeemtheorie, zonder de een in de ander te laten opgaan. Dat komt onder andere tot uiting in Habermas' theorie van de sociale evolutie. De sociale evolutie analyseert Habermas immers als het in elkaar grijpen van twee rationaliseringsprocessen: enerzijds de rationalisering van de leefwereld, ten bevelge waarvan het communicatieve handelen steeds meer ontworpen wordt van de traditie en overlevering; anderzijds de rationalise-

ring op systeemniveau en de daarmee gepaard gaande efficiëntievergroting van de materiële reproductie en machtsmechanismen¹⁸. Als het gevolg van dit 'tweeledig rationaliseringsproces' kan Habermas de sociale evolutie niet alleen begrijpen als een toenemende 'kolonialisering' van de leefwereld door doelrationele (conform Max Weber) of als een steeds verdergaande maatschappelijke arbeidsdeling en onderdrukking op het niveau van de kapitalistische systeemontwikkeling (conform Karl Marx), maar bovenal als een tweeledige ontwikkelingsgang die zowel de processen binnen de sociale leefwereld als die binnen de materiële systeemintegratie betreft. Met name de kolonialisering van de leefwereld door de verzelfstandigde doelrationele subsystemen economie en staat, die met geweld de leefwereld binnendringen en daar met geld en machtsmiddelen ingrijpen, wordt door Jürgen Habermas als problematisch ervaren. Aan de hand van Webers interpretatie van het rationaliseringsproces dat zich in West-Europa vanaf de zestiende eeuw heeft doorgezet, probeert Habermas dan ook te laten zien hoe dit proces heeft geleid tot het uit elkaar vallen van drie handelingsfenomenen. Dit rationaliseringsproces wordt volgens Weber immers daardoor gekarakteriseerd dat de bewustzijns- en kennisstructuren van de moderne samenlevingen in toenemende mate uiteenvallen zijn in drie momenten die vanuit de specifieke gezichtspunten van de wetenschap, moraal en kunst telkens als kennisvragen, als gerechtigheidsvragen of als vragen van de smaak behandeld worden. Deze differentiatie van drie waardegebieden – die telkens onder één abstract geldigheidscomplex bewerkt worden – levert daarmee de grondslag voor een groeiende scheiding van de cognitief-instrumentele, de moreel-praktische en de esthetisch-expressieve kenniscomplexen. Hiermee corresponderen volgens Habermas drie gedifferentieerde handelingsfenomenen die respectievelijk het teleologische, het normgereguleerde en het dramaturgische handelingsmodel genoemd worden¹⁹.

Communicatief handelen en discours

De noodzakelijke bemiddeling tussen deze drie versplinterde handelingsfenomenen vormt nu de onvermoeibare inzet van Jürgen Habermas. Steeds opnieuw probeert hij te laten zien dat een maatschappelijk verantwoorde en gereflecteerde handeling per definitie gebaseerd moet zijn op zowel de doelrationele, normatieve, als expressieve handelingsbereiken en dat het geen zin heeft de actuele problemen telkens vanuit de specifieke gezichtspunten van de wetenschap, moraal of kunst te lijf te gaan.

Tegenover, of beter naast het teleologische, normgereguleerde en dramaturgische handelingsmodel plaatst Habermas dan ook *het communicatieve handelingsmodel*. Het communicatieve handelen is dan als enige onverkort geconcentreerd op het tot stand brengen van wederzijds begrip en de interactie tussen tenminste twee tot vrije handeling en communicatie in staat zijnde subjecten. In het communicatieve handelingsmodel wordt in die zin verondersteld dat sociale actoren ten opzichte van elkaar geldigheidsaanspraken in het geding brengen, door middel waarvan zij – tegen de achtergrond van een gedeelde leefwereld – onderlinge overeenstemming bewerkstelligen en zodoende hun handelingen in een goede verstandhouding kunnen coördineren. Deze consensus dient volgens

Habermas tenminste te beantwoorden aan de objectieve waarachtigheid van de aan de diverse handelingen ten grondslag liggende proposities. Aldus worden pas in het communicatieve handelingsmodel de hier besproken drie kennis- en handelingsfenomenen samen genomen en getracht de drie bijbehorende wereldperspectieven te integreren. Doelrationeel handelen vanuit een sociaal geëngageerde en zelfkritische instelling is immers impliciet verbonden met het tot stand brengen van gedeeld begrip, zo zegt Habermas²⁰.

Hiermee correspondeert een belangrijk onderscheid in Habermas' theorie van het communicatieve handelen; namelijk dat tussen de handeling zelf en de discours. Binnen communicatieve handelingen worden volgens Habermas immers de feitelijke geldigheidsaanspraken, die de achtergrondconsensus vormen, stilzwijgend geaccepteerd en haast op naïeve wijze aanvaard. De discours daarentegen dient juist ter fundering van geproblematiseerde geldigheidsaanspraken met betrekking tot meningen, normen en/of expressieve uitingen. De discours vervult dan een centrale rol binnen Habermas' theorie van het communicatieve handelen. Onder de voorwaarde dat de betrokkenen hun bedoelingen begrijpelijk uiten, is een echte en onvervalste communicatieve handeling volgens Habermas immers dan en alleen dan mogelijk wanneer:

- a) de waarheid of werkzaamheid van de handeling geaccepteerd wordt;
- b) de juistheid van de norm op grond waarvan men handelt erkend wordt en
- c) de waarachtigheid van de handeling niet in twi-
fel getrokken wordt.

De discours dient aldus zowel de gemeenschappelijke fundering van geldigheidsaanspraken, als de virtualisering van de bereidheid om communicatief te handelen; zij vormt de interferentie van het maatschappelijk *inzicht* enerzijds en het gemeenschappelijk *handelen* anderzijds²¹.

Met zijn theorie van het communicatieve handelen kan Habermas aldus niet alleen stelling nemen tegen het ogenschijnlijk 'nihilisme' van de Franse structuralisten en als zodanig vast houden aan een bepaald verband tussen theoretische reflectie en materieel-praktisch engagement. Tevens kan hij nieuwe lijnen uitzetten voor een alternatieve praktijk, waarbinnen de gedifferentieerde kennis- en handelingscomplexen van de wetenschap, moraal en kunst samenkomen en tegelijkertijd de kloof tussen rationeel begrip en het alledaagse leven overbrugd kan worden. Dat opent dan niet alleen nieuwe perspectieven voor het gereflecteerd beantwoorden van de grote vragen die verbonden zijn met de toenemende multi- en interdisciplinariteit, maar tevens voor het te lijf gaan van de problemen die verbonden zijn met de groeiende verzelfstandiging en auto-

nomie van de wetenschappelijke, juridische en culturele disciplines.

De driedelige kennisstructuur van stedenbouw en planologie

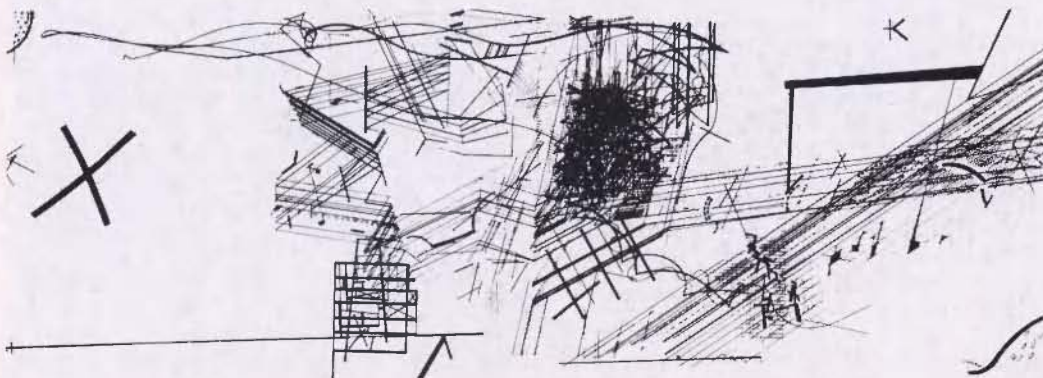
Met zijn theorie van het communicatieve handelen wijst Habermas ons de weg naar een theoretische praktijk, die vanuit een heroriëntatie op de sociale context de aanknopingspunten kan leveren voor een maatschappelijk gereflecteerde en interactieve vakbeoefening. Veelal worden de stedenbouw en planologie immers uitdrukkelijk gesitueerd op het kruispunt van de sociaal-bestuurlijke disciplines enerzijds en het artistieke en technisch-wetenschappelijke handelen anderzijds. Op grond van deze veelzijdigheid en multidisciplinariteit lijken juist de stedenbouw en planologie dan per definitie geconcentreerd te moeten zijn op het tot stand brengen van gedeeld begrip en dienen zij goede perspectieven in te kunnen houden voor een communicatief paradigma van de ruimtelijke planning en ontwerppraktijk.

Nu heeft onder andere Hans van der Cammen evenwel een voortdurende accentwisseling gesignaleerd binnen de aard van het planologisch werk (van artistiek, via technisch naar sociaal-wetenschappelijk handelen) en daarmee het probleem aangegeven dat de planologie het kopje onder dreigt te gaan in haar veelzijdigheid²². Zo ook heeft Harm Tilman gewezen op de bestaande discontinuïteit van stedenbouwkundige waarden, ontwerpnormen en gebouwde omgeving, wat heeft geresulteerd in de paralogie van het moderne stedenbouwkundig denken gebaseerd op het structurele verschil tussen ontwerpen, plannen en beleidsuitspraken²³. Blijkbaar zijn de moderne stedenbouw en planologie innerlijk verdeeld over een planning, politiek en architectonisch moment van hun vakbeoefening, zonder dat nog een serieuze poging ondernomen wordt een bepaalde mate van samenhang en interactie tussen deze drie afzonderlijke sferen te waarborgen. Integendeel, binnen de dimensies van de ruimtelijke planning, het politieke beleid en het ontwerp lijkt het streven er juist op gericht de betreffende kennis-theoretische praktijk af te bakenen ten opzichte van de andere kennis- en handelings-sferen.

Als het gevolg van deze paradigma- en theorievorming over drie niveaus en de eigensoortige wijze waarop dat gebeurt, ontstaan er binnen de ruimtelijke planning- en ontwerppraktijk specifieke rationaliteiten en handelingswijzen, die steeds minder naar elkaar lijken te verwijzen. Deze innerlijke verdeeldheid kan dankzij de theorie van het communicatieve handelen productiever geëntameerd worden door haar direct in verband te brengen met Habermas' analytisch onderscheid van het teleologische, normgereguleerde en dramaturgische handelingscomplex.

Jürgen; Theorie des kommunikativen Handelns; Band 1, Handlungs-rationalität und gesellschaftliche Rationalisierung; Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1985; pp. 126-151).

20. Vgl. o.a. Habermas, Jürgen; Theorie des kommunikativen Handelns; Band 2, Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft; Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1985; p. 192 als ook Kunnenman, Harry; Ibid. pp. 37-38/94-99.
21. Vgl. o.a. Habermas, Jürgen; Vorstudien und Ergänzungen zur Theorie des kommunikativen Handelns; t.a.p. pp. 123/138.
22. Vgl. van der Cammen, Hans; Ibid. pp. 53-69.
23. Vgl. Tilman, Harm; Geen stedenbouw zonder stedenbouw; in: Ontwerp & Theorie; een seminar; Uitgave van de afdeling Bouwkunde van de T.H./Delft, Delft 1981, pp. 30-31.

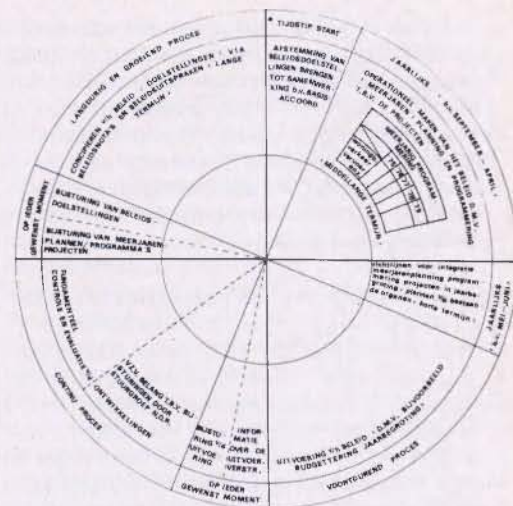
24. Alhoewel het bij praktische problemen natuurlijk nooit zo is dat de beschreven drie ruimtelijke handelingsdimensies telkens in hun pure vorm voorkomen en dat er voortdurend sprake is van een mengeling van de analytisch te onderscheiden handelingsrationeïteiten, kan desalniettemin gesproken worden van een relatieve overdeterminantie van een bepaald rationaliteitsbeginsel binnen de te onderscheiden kennis- en handelingscomplexen. Door de definitieve kennisafbakening die binnen de meest recente ruimtelijke theorievormingen plaats vindt, lijkt de hier weergegeven differentiatie evenwel steeds meer versterkt te worden.
25. Vgl. o.a. Graafland, Arie; Planning en politiek; in: Platform I, planningtheorie, politiek en kritiek; Delftse Universitaire Pers, Delft 1982; pp. 61-91.

Binnen de dimensies van *de ruimtelijke planning* lijkt het immers nog uitsluitend te gaan om het instrumentele en strategische handelen, die slechts de waarheid of werkzaamheid van de gekozen planologische oplossing ter discussie stellen. De planningtheorie en het daarop gebaseerde handelen verwijzen immers overwegend naar de in de objectieve wereld voorkomende feiten, die in beginsel doelrationeel en/of methodisch geconcentreerd worden. Zij lijken in die zin als enige aanspraak te maken op wetenschappelijkheid en kunnen als zodanig grotendeels ondergebracht worden binnen Habermas' teleologisch handelingsmodel.

Binnen de sferen van *het ruimtelijk beleid* daarentegen lijkt het nog uitsluitend te gaan om het normatieve handelen, waarbij een inschatting van de maatschappelijke acceptatie van een voorgestelde ruimtelijke politiek de bepalende factor geworden is. Inspraak en participatie fungeren hiertoe met name als een eerste politieke verkenning of als een mechanisme ter verbetering van de maatschappelijke binding aan het stelsel van politieke besluitvorming. Dientengevolge geeft de ruimtelijke politiek overwegend gevolg aan een sociale orde en kan zij als een normgereguleerd kennis- en handelingscomplex getypeerd worden. De dimensies van *het ruimtelijk ontwerp* tenslotte lijken de laatste jaren volledig te zijn geconcentreerd rondom het dramaturgische handelen. Door het miskennen van een rationeel onderbouwde of sociaal geëngageerde vormgeving, staan immers alleen nog de vragen van de smaak en oorspronkelijkheid centraal. Bovendien lijkt het er recent in toenemende mate om te gaan dat men via het ontwerp of het esthetisch vertoog de eigen persoonlijkheid in die zin presenteert, waarom men door de buitenwereld gezien en geaccepteerd wenst te worden. Een dergelijke ontwerpproductie kan dan nog hoogstens beantwoorden aan een bepaald modebeeld of een culturele tijdgeest²⁴.

Structurele communicatiepathologieën

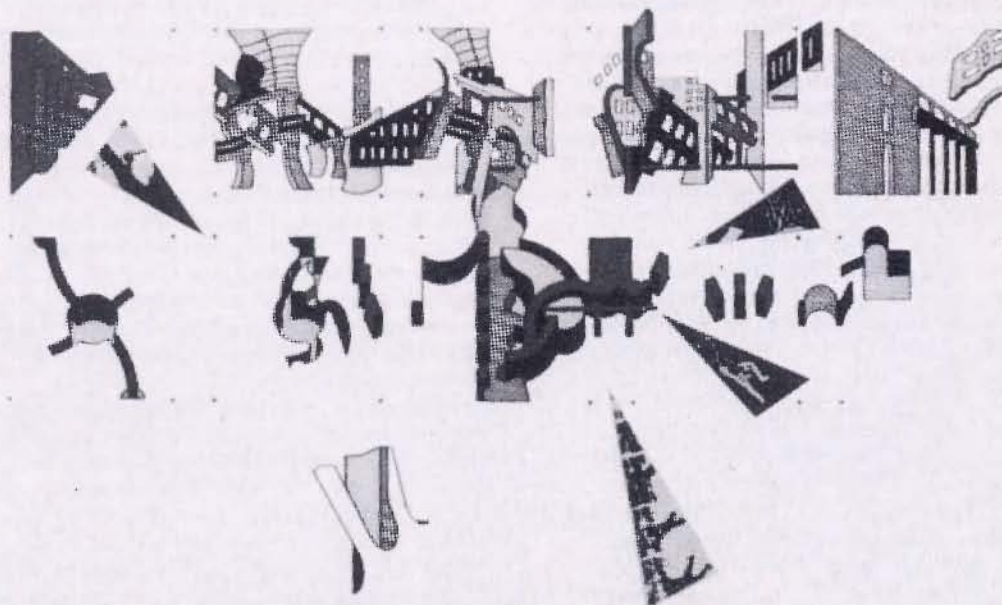
Doordat de ruimtelijke problemen op deze wijze telkens vanuit de specifieke gezichtspunten van de objectieve waarheid of werkzaamheid, de sociale rechtvaardigheid of de subjectieve waarachtigheid

Processplanning

geconcentreerd worden, valt de ruimtelijke praktijk in toenemende mate uiteen in drie dimensies en zijn de communicatie- en handelingsstoornissen daarbinnen dan ook niet van de lucht. Dat komt enerzijds direct tot uiting in het voortdurend langs elkaar heenwerken of elkaar zelfs tegenwerken van de kennis- en handelingscomplexen die binnen de ruimtelijke planning- en ontwerppraktijk te onderscheiden zijn. Tegelijkertijd gaat dat gepaard met een omvangrijke groei van netwerkrelaties en daarmee met een toenemende ondoorzichtigheid van het planning- en ontwerpproces. 'Doordat niet nagedacht wordt over het fundamentele onderscheid in de handelingsniveau's van Habermas, produceren de verschillende disciplines juist complexiteit, in plaats van dat er een reductie van complexiteit optreedt', zo stelde Arie Graafland reeds in 1982²⁵.

Aan de andere kant kan er een groeiende afstand gesignaleerd worden tussen de stedenbouwkundige en planologische planvoorstellen en datgene wat er uiteindelijk gerealiseerd wordt. Voorstellen om het land, de regio of de stad beter te structureren lopen vaak op niets uit of hebben niet het gewenste effect dat ervan verwacht wordt. Met de specialistische bewerking en reflectie van drie waardegebieden, gaat immers tegelijkertijd een

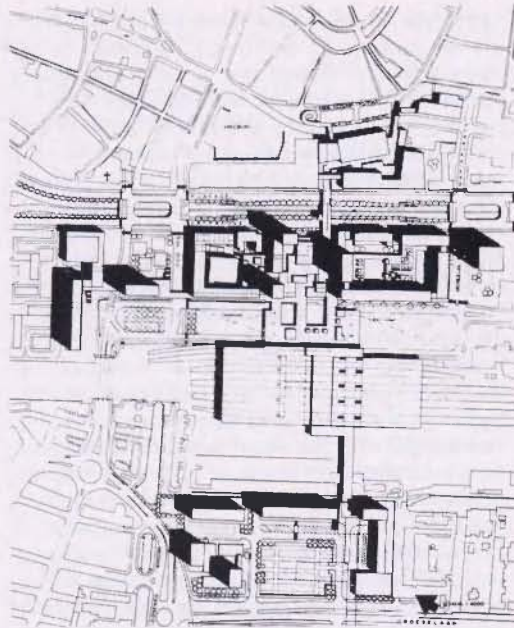
Bernard Tschumi: The Manhattan Transcripts, MT4 (1981)

toenemende verzelfstandiging gepaard waardoor de academische specialisaties steeds sterker van de leefwereld van alledag af komen te staan. Hier gaat het dan om het uit elkaar groeien van de kennistheoretische en sociale leefwereld, om de differentiatie van rationeel inzicht en praktisch handelen, wat veelal begrepen wordt als een toenemende kloof tussen het proces en object van de ruimtelijke planvorming.

Wat nu inmiddels duidelijk geworden lijkt te zijn, is dat de planologen en stedenbouwers zich weliswaar in beginsel bewegen op de grensvlakken van de planning, politiek en architectuur, maar dat zij zich telkens op één van deze drie momenten stellen en aldus weinig effectieve voorstellen kunnen ontwikkelen. Mede daarom heeft mijns inziens de ruimtelijke planning haar uitgesproken voortrekkersrol voor de horizontale integratie van de verschillende rijksoverheidstaken verloren, is het streekplan als centraal coördinatiepunt voor het ruimtelijk beleid van de drie bestuurslagen steeds meer in verval geraakt en tendert het structuurplan in toenemende mate naar slechts een periodieke voortgangsrapportage van de op deelplanniveau geïnitieerde projectmatige ingrepen binnen de stad. Het geval Hoog Catharijne in Utrecht, de verplaatsing van het Academisch Ziekenhuis in Amsterdam en in planvorming met betrekking tot het Weena-gebied in Rotterdam, het Kurhaus in Scheveningen en het Forum-gebied in Den Haag dragen onmiskenbaar de karakteristieken van een dergelijke pragmatische en handelingsgerichte planningbenadering. Gezien het daaruit voortvloeiende fragmentarisch en adhoc karakter van de actuele ruimtelijke werkelijkheid, lijkt juist een meer integrale en op een opvatting van maatschappelijke praktijk terugvallende planologie- en stedenbouwbenadering dan steeds meer noodzakelijk te worden willen we nog iets van de holistische kwaliteit van de ruimtelijke planning en het stadsplan behouden.

Communicatieve handelen binnen stedenbouw en planologie

Des te klemmender wordt dan de vraag hoe de dimensies van de planning, politiek en architectuur weer met elkaar tot een 'eenheid' samen zouden kunnen komen en hoe de afstand tussen de disciplinaire praktijk en de alledaagse werkelijkheid overbrugd kan worden. De in het recente verleden ontwikkelde intenties om een dergelijke complementariteit en samenhang tot stand te brengen hebben tot nu toe evenwel schipbreuk geleden, omdat zij telkens gehalveerd of op een verkeerd niveau geformuleerd werden. Ondanks de goede bedoelingen raakten enkelen immers maar al te snel gefixeerd op een verbetering van de ruimtelijke planning door middel van een effectuering van het planologisch instrumentarium, anderen op een exclusief beeldverhaal om het stadsontwerp wederom in ere te herstellen, terwijl nog weer anderen zich onvermoeibaar ingezet hebben in de politieke strijd van de arbeidsklassen en op deze wijze uiteindelijk verstrikt raakten op de bodem van hun kritiek of binnen de innerlijke tegenspraak die de actuele sociaal-democratische politiek kenmerkt²⁶. Zoals we gezien hebben beperkt Habermas zich evenwel niet tot één van deze drie momenten, maar krijgen zowel de objectieve doelrationaliteit, als de esthetisch-expressieve en sociaal-praktische werkelijkheid binnen zijn theorie van het communicatieve handelen een legitieme plaats. Met

Plan Hoog Catharijne

name daarom lijkt zijn alternatief van het communicatieve handelen voor de gewenste plansamenhang produktievere beloftes in te kunnen houden. De toekomst van de stedenbouwkundige en planologische vakbeoefening zal mijns inziens dan ook per definitie geconcentreerd moeten zijn rondom het tot stand brengen van Habermas' alternatief van 'gedeelde kennisrationaliteit', op grond waarvan een handelingscoördinering tussen de sferen van de ruimtelijke planning, beleid en ontwerp geëntameerd kan worden.

Dat betekent overigens niet dat nu zonder problemen het niveau van het communicatieve handelen toegevoegd kan worden aan de hiervoor onderscheiden drie ruimtelijke kennis- en handelings-sferen. Vanwege de structurele differentiëring en kennisafbakening van de planningstheoretische, beleidsmatige en ontwerptechnische sferen, zal het communicatieve handelen op dit moment weinig kans van slagen hebben. In dit verband kan alleen al gewezen worden op het échec van de projectgroeporganisaties in de jaren zeventig, die weliswaar voortkwamen uit de erkenning dat verschillende disciplines met elkaar moesten samenwerken, maar niet uit het feit dat elk projectgroep lid handelde vanuit zijn eigen kennistheoretische achtergrond, waarbinnen hij/zij meestal ook nog een eigen specialisme had ontwikkeld. In het gunstigste geval kweekte men in die zin misschien nog wel begrip voor elkaars standpunten, maar kon het binnen de projectgroeporganisaties nauwelijks tot een daadwerkelijke kennis- en handelingscoördinering komen. Daarop baseerde Vollmuller dan ook een stelling die boven de directe aanleiding uitging: *"Zo gezien lijkt het binnen de huidige stand van wetenschap in de relevante disciplines haast onmogelijk dat partijen van zo verschillend komaf voor eenzelfde probleem van ruimtelijke spreiding van activiteiten tot eenzelfde oplossing zouden komen"*²⁷.

Alvorens een kennis- en handelingscoördinering argumentatief gefundeerd kan worden, zal de taak van de stedenbouw/planologie er dan ook allereerst op gericht moeten zijn de aanspraken van de planning ten aanzien van de *waarheid* en *werkzaamheid* van de door haar gekozen strategieën en planningprocedures, de aanspraken van de politiek ten aanzien van de *sociale rechtvaardigheid* van de door haar genomen beslissingen en de aanspraken van de architectuur ten aanzien

26. Siep Stuurman wijst op het feit dat in tijden van een ernstige economische crisis de sociaal-democratische politiek in moeilijkheden raakt. Enerzijds is er juist in de crisis een tendens de sociaal-democratie als regeringspartij te laten optreden om aldus de bereikte verworvenheden voor de arbeidersklasse zoveel mogelijk te behouden; maar anderzijds ondermijnt juist de economische crisis de materiële voorwaarden waaronder de sociaal-democratie tegelijk 'arbeiderspartij' en 'burgerlijke hervormingspartij' van zijn (vgl. Stuurman, Siep: Kapitalisme en burgerlijke staat; een inleiding in de marxistische politieke theorie; SUA, Amsterdam 1978; pp. 343-350).

27. Vgl. van der Cammen, Hans; Ibid. pp. 172-174; hierbij Vollmuller citerend uit: 'De civiel-(planologisch-)ingenieur en de (ruimtelijk-)economie'; Economisch Statistische Berichten 62, 1977; p. 105.

28. Deze optie lijkt aansluiting te kunnen vinden bij recente aanbevelingen om een sterkere relatie tussen de opnie- en meningsvorming in en buiten de politieke sfeer én de technische en wetenschappelijke bijdragen te bewerkstelligen. Vgl. o.a. Castells, Manuel; *The city and the grassroots; A crosscultural theory of urban social movements*; Edward Arnold, Londen 1983.

Als ook Kreukels, A. M. J.; *Stad en stadplanning in beweging; Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleraar in de planologie aan de Rijksuniversiteit van Utrecht op 12 september 1983*.

29. Vgl. o.a. de Jong, A.; *Planologie; een toekomst met minder pretenties?*; in: *Stedebouw en Volkshuisvesting*, Den Haag april 1985; pp. 162/163.

van de *waarachtigheid* van de door haar ontwikkelde vormen op hun (maatschappelijke) geldigheid te toetsen. Hierbij zal men reflexief te werk moeten gaan en dergelijke bewerkingen via discursieve handelingen moeten uitdrukken in een stedenbouwkundig/planologisch plan; een ruimtelijk produkt in de zin van een materiële verschijning die niet alleen door de planners, politici en architecten begrepen en erkend wordt, maar bovendien als zodanig door de samenleving (min of meer) vrijwillig geaccepteerd wordt. In hoe verre een dergelijke arbeid op de korte termijn haalbaar is, mag dan weliswaar onzeker zijn. Noodzakelijk is zij in ieder geval wel.

Aldus biedt deze bijdrage geen pasklaar alternatief die zo ingevoegd kan worden binnen de actuele ruimtelijke praktijk. Wel kunnen enkele lijnen uitgezet worden waarlangs een dergelijke communicatieve (of op z'n minst in de leefwereld van alledag verankerde) stedenbouw- en planning-benadering geëntamerd kan worden. Dit resulteert mijns inziens in de volgende driedelige taakstelling, waaraan overigens op enkele niveaus al gedeeltelijk begonnen is.

Conclusies

De eerste hoofdtaak voor de moderne stedenbouwer en planoloog zal mijns inziens moeten bestaan uit een herbezinning over de actuele (wan)-verhouding tussen planidee en planrealiteit. Deze eerste probleemstelling is niet in laatste instantie relevant omdat de vraag op welke wijze de ruimtelijke planning greep kan krijgen op de dagelijkse praktijk de gemoederen nog steeds bezig houdt. Habermas begrijpt deze steeds groter wordende kloof tussen planidee en planwerkelijkheid als een toenemende afsplitsing van de culturen van de experts van een lijn die in de (hermeneutiek van de) alledaagse praktijk als vanzelfsprekend wordt voortgezet. Wat de vakwereld door specialistische bewerkingen en reflectie te beurt valt, gaat immers niet automatisch deel uitmaken van de alledaagse praktijk. Zo ook is het omgekeerde het geval. De werkelijke strevingen en tendensen binnen de samenleving worden zowel door de meer procedureel, als de meer inhoudelijk georiënteerde vakgenoten immers voortdurend uitsluitend doelrationeel en daarmee verwrongen opgevat. Binnen de actuele maatschappijformaties herkent Habermas dan ook een groeiende afstand tussen de systeemtheorie en de handelingsrationaliteit van het brede publiek, tussen de systeemwereld van de experts en de sociale leefwereld van alledag.

Voor de vakbeoefening komt dit fundamentele onderscheid tussen beide niveaus evenwel tot

uiting in twee verschillende benaderingswijzen van de stad. Hierbij wordt het eerste niveau (dat welke alludeert op de systeemwereld) met name gedomineerd door de ontwikkeling van cognitief-technische vaardigheden en het tweede niveau (dat van de leefwereld) door de leerprocessen die binnen het moreel-praktisch en esthetisch-expressief bewustzijn plaatsvinden. Met behulp van dit begrip kan dan dat onderzoeksveld in kaart gebracht worden dat zich juist beweegt op het spanningsveld tussen de sociaal-culturele benaderingswijze en die welke zich met name concentreert op een technische benadering daarvan. In plaats van het verder voortgaan op één van deze ingeslagen wegen, zal het dan ook eerder moeten gaan om het entameren van een in het sociale leven van alledag verankerde stedenbouw en planologie. Omdat de ruimte niet los gezien kan worden van de samenleving, maar ook niet van het begrip daarover, dient de stad immers gelijktijdig als systeem én als leefwereld geconcipeerd te worden²⁸.

De tweede hoofdtaak voor de moderne stedenbouwkundige/planologische arbeid lijkt mij vervolgens te bestaan uit het probleem van de multi-en interdisciplinariteit binnen de ruimtelijke planvorming. Om dit veld aan te snijden dient een poging ondernomen te worden de specifieke geldigheidsaanspraken van de planners, politici en architecten op hun juistheid te beproeven.

Zoals gezegd gaat het op het niveau van de ruimtelijke planning dan met name om een toetsing van respectievelijk de waarheid of werkzaamheid van de daarbinnen ontwikkelde instrumentele of strategische planbeginselen. Een voorbeeld van een instrumenteel planbeginsel is het programmatische aspect van een ruimtelijk plan, waaronder het hele scala van demografische prognoses, capaciteitsramingen, exploitatieberekeningen etc. begrepen kan worden. Een strategisch planbeginsel verwijst daarentegen naar bijvoorbeeld de gehanteerde planningbenadering, planprocedure of gekozen evaluatietechniek. Veelal liggen dergelijke doelrationele planbeginselen als postulaten of als objectieve feiten aan de basis van een ruimtelijk plan, zonder dat de daaraan ten grondslag liggende aannames dusdanig beargumenteerd worden dat deze voor anderen verifieerbaar of falsificeerbaar zijn. Paradoxaal genoeg, lijkt dat de laatste jaren steeds meer ten koste te gaan van de overtuigingskracht van de ruimtelijke planning²⁹.

Op het niveau van het ruimtelijk beleid gaat het vervolgens met name om het zichtbaar maken van het normatieve gehalte cq. het rechtvaardigheidsbeginsel binnen stadspolitieke uitspraken.

'Der Raum und die Sachen'

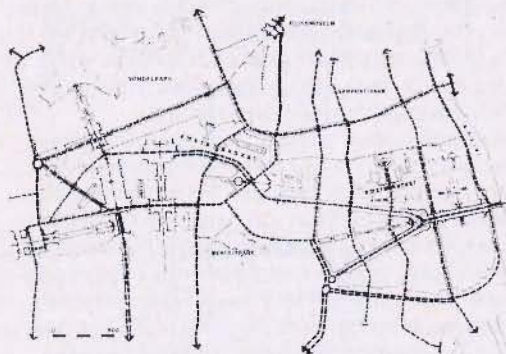

Elk ruimtelijk beleid en daarop gebaseerde planbeslissingen zijn immers de weerslag van een maatschappelijk krachtenveld, waarbinnen politieke voorkeursstellingen zijn ingenomen. Aldus kan de overheid niet gedacht worden als een neutrale dimensie die boven de klassentegenstellingen staat (zoals veelal ten onrechte beweerd wordt), maar is zij juist een bijzondere uitdrukking van deze maatschappelijke bestaandheid dan ook uit een specifieke combinatie van repressie, concessies en politiek-ideologische strategieën. Het ontsluiten van dit complexe veld van politieke tegenstrijdigheid, praktische interventie maatregelen, partij-ideologische beginselen etc., is dan één van de belangrijkste voorwaarden om een planbeslissing op haar maatschappelijke rechtvaardigheid te kunnen beoordelen.

Op het niveau van het ruimtelijk ontwerp ten slotte gaat het met name om een consistentieanalyse van de daarbinnen gehanteerde formele uitgangspunten. Ten behoeve van het stedelijk ontwerp betekent dat een studie naar de logische verbanden tussen de structuur en het beeld en/of tussen de stad en haar historisch-morfologische context. Een dergelijke analyse kan mijns inziens aansluiting vinden bij de typologische en morfologische stadsstudies van Panerai c.s. en die van Van der Hoeve en Louwe. Deze onderzoekers stellen immers expliciet dat het hun gaat om het hoe en niet het waarom van de stedelijke configuratie, dat in hun beeldstudies niet het waarheidsgehalte naar de innovatie in het decoderen van stadstructuren op de voorgrond staat³¹. Dat levert dan de grondslag voor een beeldanalyse van de stadsstructuur, waarbinnen het waarachtigheids- en authenticiteitsgehalte van het esthetisch vertoog tot onderwerp van studie gemaakt kan worden.

Eerst nadat aldus het spanningsveld tussen de stedelijke idee en haar materiële werkelijkheid in kaart is gebracht en eerst nadat de aanspraken van de gedifferentieerde kennis- en handelingsfeeren op het niveau van het stedelijk elk op hun maatschappelijke geldigheid zijn getoetst, kan de stedelijke discours geëntameerd worden. Zoals we gezien hebben is de discours onverkort geconcentreerd op het herstellen van een nieuwe achtergrondconsensus en een 'gedeeld begrip', op grond waarvan wederom lijnen uitgezet kunnen worden voor een alternatieve handelingscoördinering. Hier gaat het dus om een poging in onderlinge gesprekken te komen tot een gemeenschappelijke erkenning van de aan het plan ten grondslag liggende beginselen (de waarheid/werkzaamheid, rechtvaardigheid en waarachtigheid van het plan)³². Binnen de ruimtelijke planning- en ontwerp praktijk dient evenwel getracht te worden de ter discussie staande geldigheidsaanspraken zoveel mogelijk in afbeeldingen weer te geven. Niet alleen zijn grafieken, diagrammen, schema's, schetsontwerpen ed. voor iedereen veelal direct begrijpelijk, maar tevens is de beeldtaal, anders dan de gesproken taal, dusdanig concreet en samengesteld van aard dat een langdurige discussie overbodig kan worden. Tot slot kan met een dergelijke beeldproductie – die in eerste instantie dan uiteengelegd is in een aantal beeldlagen op een planning-, politiek- en ontwerp niveau – het proces van plantransformaties verduidelijkt worden wanneer deze beeldlagen over elkaar heen gelegd worden.

Op deze wijze lijkt mij een ruimtelijke planning- en ontwerp praktijk geëntameerd te kunnen worden die uiteindelijk weer kan steunen op een brede consensus tussen de diverse ruimtelijke

Analyse Amsterdam-Zuid door Panerai c.s.

kennis- en handelingsdimensies en tegelijkertijd wederom verankerd kan zijn binnen de sociale leefwereld van alledag. Voor een planoloog en stedeboer die ten opzichte van de bestaande machtsimperatieven nog een geëngageerde positie wil behouden en tegelijkertijd praktisch bezig wil zijn, lijkt Habermas' alternatief van het communicatieve handelen dan ook steeds meer verplichtend te worden.

30. Vgl. o.a. Poulantzas, Nicos; *L'Etat, le Pouvoir, le Socialisme*; Presses Universitaires de France, Paris 1978.
31. Vgl. Panerai, Ph. e.a.: *De rationele stad; Van bouwblok tot wooneenheid*; SUN, Nijmegen 1984, pp. 7-9.
Als ook van de Hoeve, Casper en Louwe, Jos; *Amsterdam als stedelijk bouwwerk; Een morfologische analyse*; SUN, Nijmegen 1985; pp. 9-11.
Een kritische bespreking van dit laatste werk is gepubliceerd in *Oase 11* (Stroink, Rudy en de Hoogh, Maurits; Recensie 'Amsterdam als stedelijk bouwwerk', een morfologische analyse; in: *Oase 11*, Delft 1985; pp. 5-13.
32. Twee belangrijke kanttekeningen zijn hierbij dan tegelijkertijd op zijn plaats. In een reflectie op Habermas' theorievorming stelt Weinrich immers dat er niet alleen een grote kans bestaat dat elke discoursdeelnemer zijn hele wetenschappelijke apparaat meebrengt en deze voor de anderen onbegrijpelijk uitstalt. Tevens wijst hij op het feit dat de discours als reële gespreksituatie maar al te snel tot de 'dictatuur van het zitvlees' kan leiden. Diegene die het het langste volhoudt, zal zijn uithoudingsvermogen uiteindelijk met de gemeenschappelijke erkenning van de door hem te berde gebrachte proposities beloond kunnen zien. Het zal duidelijk zijn dat daar dan weer strategische voordelen uit te halen zijn (vgl. Graafland, Arie: *Planning en politiek*; t.a.p., pp. 73/74; hierbij H. Weinrich citerend uit: 'System, Diskurs, Didaktik und die Diktatur des Sitzfleischs'; in: *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie; Beiträge zur Habermas-Luhman Diskussion*).